

УДК 821.163.41.09
811.211(497.11)
316.722(540:497.11)

Предраг Ж. Петровић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

О ВЕЗАМА ИНДИЈСКЕ И СРПСКЕ КУЛТУРЕ

(Немања Радуловић, *Где ружа и лотос цвета:*

Слика Индије у српској књижевности и културу

19. и 20. века. Београд: Федон, 2023, 534. стр.)

Импресивна монографија Немање Радуловића, која је свој заводљиви, поетски наслов позајмила из стиха Војислава Илића, посвећена је, како је у поднаслову одређено, слици Индије у новијој српској књижевности и култури. Ова велика и мозаична синтеза настала је као резултат ауторових претходних истраживања, како индијске духовности, тако и живота и дела Димитрија Митриновића, који је један од главних „јунака” ове књиге. Важно је овде истаћи и Радуловићеве књиге *Подземни ток* (2009) и *Подземни ток 2* (2021), у којима су се такође зачеле неке од важних тема ове монографије. Изванредно упућен у досадашњи развој наше индологије, Радуловић се надовезује на студије Павла Јевтића, првог школованог индиолога у Срба, Милоша Ђурића, Светозара Петровића, Илије Марића, да поменемо само нека имена, али у својим истраживањима, анализама и закључцима одлази и знатно даље, дајући прву целовиту синтезу посвећену овој теми у у нашој науци.

У уводу делу књиге Радуловић се јасно одређује према низу филолошких, лингвистичких и методолошких питања, истичући да је реч о монографији из домена књижевне историје која неће користити методе постколонијалних студија, иако не зазира од тема које се могу јавити у

*pedja611@yahoo.com

том контексту. Као познавалац санскрta, Радуловић посебно поглавље посвећује проучавању овог класичног језика у нашој филологији, које почиње, као и у Европи, у деветнаестом веку, у доба „оријентална ренесансе”, како га назива Рејмонд Шваб. У распону од Вука Караџића и Ђуре Даничића до Александра Белића, Радивоја Пешића и Миодрага Ломе, аутор даје сажет али драгоцен преглед лингвистичких аспеката српске индологије, што му отвара пут ка разматрањима из домена књижевности и културе.

Пратећи како се слика Индије постепено формира у нашој књижевности деветнаестог века, Немања Радуловић узима у обзир одређене специфичности српске културе тога доба, од којих је за ово истраживање посебно важна чињеница да су индијске теме и мотиви стизали до наших писаца из друге руке, махом из немачке књижевности. Од епохе романтизма слика Индије појављује се или преко специфичних тема или као представа саме земље. Тако је у поезији Симе Милутиновића присутна тема реинкарнације док се радња приповетке Лазе Костића „Махараца” дешава у муслиманској и хиндуистичкој Индији. Детектујући како се српска литерарна имагинација од исламског Оријента полако пробија ка даљем Истоку, Радуловић посебну пажњу поклања стваралаштву породице Илић, оца Јована и синова Војислава и Драгутина. Присуство различитих култура, епоха и извора у поезији Војислава Илића било је у последњих неколико деценија предмет бројних истраживања, од докторске дисертације Милорада Павића до интертекстуалних студија Зорана Константиновића. Немања Радуловић им се придружује анализама које показују да и Индија има важно место у Илићевој поезији, од идеализоване слику Оријенат у песми „Исток” до тематизовања сукоба хиндуиста и будиста у наративној песми „Опсада Бенаре”. У опусу Драгутина Илића Индија је била далеко значајнија и обликовна је кроз призму окултизма и теозофије, првенствено као алтернатива и допуна хришћанству, као земља знања и мудрости или, пак, како место изворне религије. Ако реч о књижевној, имагинарној Индији код српских песника и приповедача деветнаестог века, Радуловић закључује да се може говорити о неколико слика, које често и преклапају – чулна, сензуална Индија постоји код романтичара Змаја и Костића, као земља мудрости код Драгутина Илића или Лазара Комарчића, или, пак, као прапостојбина, у мистификацијама Милоја Милојевића и Стефана Верковића (којима је посвећено и посебно поглавље ове монографије).

Поред имагинарне, у српској култури и књижевности деветнаестог века постоји и „стварна” слика Индије у текстовима путописаца. Обично се као наш први путописац из Индија помиње Милан Јовановић Морски.

Ипак, позивајући се на новија истраживања, Радуловић најпре посвећује пажњу сликару Павлу (Павелу) Петровићу који је 1845–1846. објавио четири писма из Индије. У питању је својеврсни епистоларни путопис карактеристичан како по живописној дескрипцији тако и по наглашеној намери аутора да истакне сличности српског и, како га назива, „индијанског језика”. За разлику од Петровића, Милан Јовановић Морски у књизи *Тамо амо по Истоку*, као и у неким посебно објављеним чланцима, нема симпатија за енглеске колонизаторе на потконтиненту, али и он је склон прављењу одређених сличности између хиндуистичких и хришћанских религиозних обичаја. Још један аутор који у новије време изазива пажњу историчара је Божидар Карађорђевић чије су *Белешке о Индији* објављене на измаку деветнаестог века на француском и енглеском језику. У његовој слици Индије Немања Радуловић издваја фасцинацију чулним утисцима, бојама, звуцима и мирисима.

Индиофилне тенденције зачете у деветнаестом наставиће се и двадесетом веку, као што ће се и продужити повезивање слике Индије са питањима сопственог националног идентитета, питањима која ће се постепено све више проширивати повезивањем са темом словенофилства и панхуманизма. Ипак, разумљиво је да се слика Индије у српској културу прошлога века битно усложњава због другачијих историјских, политичких и културних околности, али исто тако и због нових поетика и уметничких опредељења. Српски писци читају нове текстове из Индије и о Индији, те, директно или путем неких алтернативних културних токова, упознају Тагора и Гандија.

У поглављу посвећеном слици Индије у српској књижевности двадесетог века, које је сачињено од три велике целине, што одговара трима великим периодима („Златно доба: 1900–1914”, „Између два рата” и „Године 1945–2000.”) Немања Радуловић посвећен је истраживању путева којима је настајала једна имагинарна Индија и којима су до нас долазиле индијске теме. То је видно већ у анализи познате Дисове песме „Нирвана” и њене богате рецепције, са тежиштем на питању присуства индијске филозофије и религије. Полазећи од новијих истраживања Илије Марића о познавању индијске и кинеске филозофије код Срба до 1914. године, која показују да је појам нирване и те како био познат, Радуловић томе придодаје компаративни преглед нирванистичких тема у европској поезији, од Ламартина и Вињија до Рилкеа и Песое. Овај филозофски и песнички контекст се указује као важан за разумевање Дисове песме, поготову питања, присутног и у досадашњим тумачењима, о правилном, односно неправилном разумевању појам нирване. Радуловић доказује став да се код Диса свакако

не ради о незнању или некаквој мањкавости у разумевању нирване него о њеном уклапању у властиту лирску имагинацију и слику света. Дисово поимање нирване као небиха и ништавила у дослуху је преовлађујућим схватањем будизма као нихилистичке религије у европској култури тога доба. Феномен нирванизма, како у ужем смислу, када су поједини песници експлицитно употребљавали индијски појам нирване, тако и у ширем смислу, када нема директне употреба али постоји очигледна блискост са неким будистичким концепцијама, Радуловић детаљано прати кад низа аутора: Јована Дучића, Светислава Стефановића, Данице Марковић, Вељка Петровића, Димитрија Митриновића. Интересовање за Индију присутно је у есејистици Пере Слијепчевића, дневницима Милете Јакшића као и у путопису *На далеком Истоку* Милорада Рајчевића.

У периоди између два светска рата интересовање за Индију још више расте, првенствено захваљујући успону Гандијевог покрета и снажној рецепцији и утицају Тагорове поезије. Пратећи одјеке Тагоровог кратког боравка у Београду 1926. године, у оквиру велике европске турнеје, Радуловић истиче како је индијски нобеловац примљен као нас као својеврсна „метонимија Индије”. У овом поглављу даје се исцрпан преглед како су о Тагору писали бројни књижевници и интелектуалци тога доба, попут Исидоре Секулић, Владимира Велмар-Јанковића, Ксеније Атанасијевић и Јелене Димитријевић, док се као важна тема за будућа истраживања отвара питање детаљнијег преиспитивања тезе, коју је у новије време поставио Радован Вучковић, о утицају Тагорове поезије на Десанку Максимовића или Хамзу Хума. Радуловић детектује и анализира и две велике „индијске” теме у српској књижевности између два рата – космозам и, већ раније зачет, нирванизам, чему се може придодати и интересовање за реинкарнацију.

Највећи степен културне, политичке и државне сарадње са Индијом остварен је након Другог светског рата, понајпре у деценијама када Југославија и Индија заједно делују у Покрету Несврстаних. У овом поглављу Немања Радуловић, уз обиље чињеница, прати различите облике културне сарадње и размене. На краћи или дужи боравка у Индију одлазе Мирјана Стефановић, Чедомир Миндеровић, Гроздана Олујић, Александар Тишма, Светозар Петровић, Миодраг Павловић... Пажљиво су побројане и описане узвратне посете, од боравка у Београду Кришне Крипаланија, Тагоровог секретара и првог биографа, потом песника Агјеја, књижевнице Амрите Притам, слависткиње Ваните Синг Мукхерђи и многих других, што је резултирало и бројним преводима текстова југословенских аутора у Индији. У исти мах, и код нас се преводе савремени индијски писци али се интензивира и превођење дела западних писаца посвећених Индији, тако

да долази до ширења различитих облика знања о индијској мисли, како оних књижевних, тако и популарних и научних. Радуловић издваја и две упечатљиве слике Индије – једну која ову земљу представља „одоздо”, из перспективе свакодневног живота, у дневницима Светозара Петровића, и другу, у записима Родољуба Чолаковића, који се креће у официјелним политичким, научним и културним круговима. Међу нашим индофилима био је и Милован Ђилас, који почетком педесетих година пише о својим импресијама из ове земље, у преплету идеолошких намера и књижевних амбиција. У овом контексту занимљив је случај Чедомира Миндеровића, једног од највећих заљубљеника у Индију. Радуловић велику пажњу посвећује Миндеровићевом роману *Последњи коктел* (1961), инспирисаним боравком у југословенској дипломатској мисији у Индији, потом збирци песама *Горке године* (1958) и књизи чланака *Трагови Индије* (1966). Сваки наш аутор који је боравио у Индији формирао је неку своју, особену слику. Док су неки, попут, Чолаковића, били фасцинирани како се након векова колонијалне власти на азијском потконтинету рађа ново и напредно друштво, дотле су други, попут Миодрага Павловића или Александра Тишме, егзалтирани индијском древношћу. Током седамдесетих година обликује се и феномен алтернативних, контракултурних тенденција који управо у индијској духовности налазе упориште и инспирацију, што Радуловић уочава анализирајући књиге Стевана Пешића, Весне Крмпотић, Драгоша Калајића и других. Сумирајући богате и разноврсне токове индијских тема у нашој књижевности и културу друге половине прошлог века, Немања Радуловић указује како неки топови формирану у старијим периодима узмичу пред новим сликама док неки други, попут оног о Индији како земљи мудрости, и даље опстају, у другачијим историјским и политичким околностима.

Други део монографије *Где ружа и лотос цвета* посвећен је питањима словенско-индијског панхуманизма. Ова синтагму сковао је Милоша Ђурића, који је њоме означио своје идеје из двадесетих година, а Немања Радуловић јој даје шири опсег, обухватајући њоме становишта, визије или концепција и низа других аутора. Поред Ђурића, то су и Димитрије Митриновић, Душан Стојановић, Владета Поповић, Николај Велимировић и Павле Јевтић, којима су посвећена засебна поглавља књиге.

Формирање широко схваћеног словенско-индијског панхуманизма Радуловић најпре посматра у контексту духовне кризе која је захватила Европу након Великог рата, а која би се најбоље могла одредити насловом тада објављене, утицајне књиге Освалда Шпенглера *Пронаст Запада*. Многи европски и српски интелектуалци тога доба виде излаз и препород

за посрнула Европу у прихватању источне духовности, при чему се управо Словени указују као мост између Истока и Запада. За већину заговорника ове концепције кључно место у осмишљавању односа Истока и Запада имала је Индија, која је некада била део шире слике Азије, а некада метонимија Истока, али у сваком случају обликована у односима појмова идентитета, синкретизма, месијанства и свечовека. Међу српским и југословенским ауторима који тада заступају панхуманстичке идеје Радуловић издваја две тенденције – једну која заступа визију српског, односно југословенског месијанског посланства и другу, која обухвата ирационалистичке и метафизичке концепција у књижевности и филозофији (бергсонизам, космизам и слично). Након детаљног прегледа основних поставки панхуманизма, чији је полазни став да је Запад утонуо у материјализам и да пропада, док спиритуални Исток нуди наду и избављење, и његових варијетета код различитих аутора, првенствено књижевника (Синише Кордића, Светислава Стефановића, Бранка Лазаревића, Растка Петровића, Љубомира Мицића и других) Немања Радуловић закључује да се овај комплекс идеја указује као изузетно важан за разумевање међуратне духовне и интелектуалне климе, те да је за његово разумевање потребан интердисциплинарни приступ. Нешто од таквог приступа аутор демонстрира у поглављима која следа, најпре оном посвећеном Димитрију Митриновићу и кругу окупљеном око њега. Прегледом до сада недовољно познате архивске грађе Радуловић баца ново светло на овај интелектуални кружок и на везе које су постојале између лондонског и београдског круга „митриновићеваца”. Спојивиши руске мислиоце са азијским идејама Митриновић и његове присталице оствариле су пуну и конкретну индијско-словенску духовну синтезу. Неки од митриновићеваца данас су готово заборављени па их зато ова монографија „васкрсава”. Такав је Душан Стојановића или Владета Поповић. Највећи утицај међу нашим присталицама ових идеја имао је почетком двадесетих година Николај Велимировић, код кога је индијска духовност задржала важно место и у каснијем раду, након напуштања полазних ставова. Радуловић детљано тумачи Велимировићев концепт свечовека, да би потом пажњу посветио Милошу Ђурићу који у својим текстовима из двадесетих година хармонизује различите традиције унутар индијске мисли (веданта, санкхија и будизам).

Написана у духу најбољих академских студија, прегледна и систематична, аналитична и поуздана, монографија *Где ружа и лотос цвета* врхунац је проучавања Индије и индијских тема у нашој књижевности и култури. Представљајући мноштво различитих лица и наличја ове земље, Немања Радуловић заокружио је али и отворио читав низ инспиративних

и драгоцених тема, доказујући колико је Индија била важна у српским културним, интелектуалним, академским али, неизбежно, и политичким круговима новијег доба.